

**2012-ci il 20 dekabr tarixində BMT Baş Assambleyası tərəfindən
qəbul olunan qətnamə
[Üçüncü komitənin hesabatı əsasında (A/67/458)]**

**67/187. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının cinayət mühakimə sistemlərində
hüquqi yardıma çıxışa dair prinsipləri və təlimatları**

Baş Assambleya,

Qanun qarşısında bərabərlik və təqsirsizlik prezumpsiyası kimi əsas prinsipləri, habelə hər kəsin müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən ədalətli və açıq məhkəmə araşdırması hüququnu, cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxsin müdafiəsi üçün zəruri olan bütün təminatları, digər minimum təminatları və əsassız gecikmə olmadan mühakimə olunmaq hüququnu təsbit edən Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə¹ *istinad edərək,*

Habelə cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin özünün iştirakı ilə mühakimə olunmaq və özünü müdafiə etmək və ya özünün seçdiyi yaxud ədalət mühakiməsinin mənafeyinin tələb etdiyi hallarda ona təyin olunmuş müdafiəçi vasitəsilə müdafiə olunmaq, işinin qanun əsasında yaradılmış səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malik olduğunu müəyyən edən Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta², xüsusən onun 14-cü maddəsinə *istinad edərək,*

İstintaq altında olan şəxslərin özlərini müdafiə məqsədilə hüquq məsləhətçisi ilə görüşmək hüququna malik olmalarını təsbit edən İqtisadi və Sosial Şuranın 1957-ci il 31 iyul tarixli 663 C (XXIV) sayılı qətnaməsi ilə təsdiq edilmiş və Şuranın 1977-ci il 13 may tarixli 2076 (LXII) sayılı qətnaməsi ilə genişləndirilmiş Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarını³ *nəzərə alaraq,*

Həmçinin İstənilən formada tutulan və ya həbs olunan şəxslərin müdafiəsinə dair Prinsiplər Toplusunu, xüsusilə⁴ tutulan şəxsin qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada özünü müdafiə etmək və ya vəkili köməyindən istifadə etmək hüququnu ifadə edən 11-ci prinsipi *nəzərə alaraq,*

Vəkillərin rolu haqqında Əsas Prinsipləri⁵, xüsusilə ədalət mühakiməsinin mənafeyi tələb etdiyi bütün hallarda vəkili olmayan şəxslərin belə xidmətlərin ödənilməsi üçün kifayət qədər vəsaiti olmadığı təqdirdə, onlara törədilmiş cinayətin xarakterinə uyğun təcrübə və səlahiyyətə malik olan ödənişsiz səmərəli hüquqi yardım göstərilməsini təmin etmək məqsədilə vəkili yardımından istifadə etmək hüququna malik olduqlarını ifadə edən 6-cı prinsipi *nəzərə alaraq,*

Qarşılıqlı fəaliyyət və cavab tədbirləri haqqında Banqkok Bəyannaməsinə: Cinayətkarlığın Qarşısının Alınması və Cinayət Ədalət Mühakiməsinə dair Strateji İttifaqlar⁶, xüsusilə üzv Dövlətləri öz daxili qanunvericiliyinə uyğun olaraq ədalət mühakiməsinə çıxışı

¹ 217 A (III) sayılı qətnamə.

² 2200 A (XXI) sayılı qətnaməyə baxın, əlavə.

³ İnsan hüquqları: Beynəlxalq sənədlər toplusu, I cild (1-ci hissə). Universal sənədlər (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nəşri, satış No. E.02.XIV.4 (1-ci cild, 1-ci hissə)), bölmə J, № 34

⁴ 43/173 sayılı qətnamə, əlavə.

⁵ 27 avqust – 07 sentyabr 1990-cı il tarixlərində Kubanın paytaxtı Havana şəhərində keçirilmiş Cinayətkarlığın qarşısının alınması və cinayətkarlarla rəftar üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Səkkizinci Konqresi: Katiblik tərəfindən hazırlanmış hesabat (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nəşri, satış № E.91.IV.2), I fəsil, bölmə B.3, əlavə.

⁶ 60/177 sayılı qətnamə, əlavə.

təşviq etmək, ehtiyacı olanlara hüquqi yardımın göstərilməsi məsələsini nəzərdən keçirmək və onların cinayət mühakiməsi sistemində öz hüquqlarını səmərəli şəkildə müdafiə etmək üçün imkanlar yaratmaq məqsədilə tədbirlər görməyə çağıran 18-ci bəndinə *istinad edərək*,

Habelə Qlobal Çağırışlar üzrə Kompleks Strategiyalar haqqında Salvador Bəyannaməsi: Cinayətkarlığın Qarşısının Alınması və Cinayət Mühakimə Sistemləri və Dəyişən Dünyada onların İnkişafı⁷ sənədini, xüsusilə üzv Dövlətlərə, lazım gəldikdə, məhkəməyəqədər həbs müddətinin azaldılmasına və ədalət mühakiməsinə və hüquqi müdafiə mexanizmlərinə daha geniş çıxışın təşviq edilməsinə səy göstərilməsini tövsiyə edən 52-ci bəndini xüsusilə *xatırladaraq*,

Həmçinin cinayət mühakiməsi sistemlərində, xüsusilə Afrikada hüquqi yardıma çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə Beynəlxalq Əməkdaşlıq haqqında İqtisadi və Sosial Şuranın 2007-ci il 26 iyul tarixli 2007/24 sayılı qətnaməsinə *istinad edərək*,

Hüquqi yardımın qanunun aliliyinə əsaslanan ədalətli, humanist və səmərəli cinayət mühakimə sisteminin vacib elementi olduğunu və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ da daxil olmaqla, bu cür hüquqların həyata keçirilməsinin ilkin şərti və cinayət mühakimə icraatında əsas ədalətliyin əsasını və ictimai etimadı təmin edən mühüm təminat kimi digər hüquqların həyata keçirilməsi üçün əsas olduğunu *tanıyaraq*,

Sözügedən qətnaməyə əlavə edilmiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cinayət Mühakimə Sistemlərində Hüquqi Yardıma Çıxışa dair Prinsiplərin və Rəhbər Müddəalarının dünyada hüquq sistemlərinin və sosial-iqtisadi şəraitin müxtəlifliyi nəzərə alınmaqla, üzv Dövlətlər tərəfindən tətbiq edilə bildiyini *qəbul edərək*,

1. Cinayət mühakimə sistemlərində hüquqi yardıma çıxış imkanlarının genişləndirilməsi üzrə açıq hökumətlərarası ekspert qrupunun cinayət mühakimə sistemlərində hüquqi yardıma çıxışa dair prinsiplər və rəhbər müddəalar toplusunu hazırlamaq məqsədilə 2011-ci il noyabrın 16-dan 18-dək Vyanada keçirilən iclasında işini *yüksək dəyərləndirir*;
2. Sözügedən qətnaməyə əlavə edilmiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cinayət Mühakimə İcraatında Hüquqi Yardıma Çıxışa dair Prinsiplərini və Rəhbər Müddəalarını bu qətnamənin məzmunu və əlavənin bütün elementlərinin milli qanunvericiliyə uyğun olaraq tətbiq ediləcəyi faktı nəzərə alınmaqla, cinayət mühakimə icraatında hüquqi yardım sisteminin əsaslanmalı olduğu prinsiplərə dair üzv Dövlətlərə tövsiyələr verə biləcək faydalı əsas kimi *qəbul edir*;
3. Dünyanın müxtəlif ölkələri və regionlarında cinayət mühakimə sistemlərinin müxtəlifliyini və hüquqi yardımın cinayət mühakimə sisteminin ümumi tarazlığına, habelə ölkələrin və regionların şəraitinə müvafiq şəkildə inkişaf etdirildiyini nəzərə alaraq, üzv Dövlətləri milli qanunvericiliklərinə uyğun olaraq Prinsiplərin və Rəhbər Müddəaların mahiyyətinə uyğun olaraq səmərəli hüquqi yardımın göstərilməsini təmin etmək üçün tədbirlər görməyə və gücləndirməyə *dəvət edir*;
4. Üzv Dövlətləri, lazım gəldikdə, hüquqi yardımın göstərilməsi məsələlərini nəzərdən keçirməyə və bu cür yardımı maksimum səviyyədə təmin etməyə *çağırır*;
5. Həmçinin üzv Dövlətləri cinayət mühakimə sistemlərində hüquqi yardıma çıxış imkanlarını gücləndirmək istiqamətində yerli miqyasda səylər və tədbirlər həyata keçirərkən müvafiq hallarda və milli qanunvericiliyə uyğun olaraq Prinsiplərdən və Rəhbər Müddəalardan faydalanmağa *təşviq edir*;
6. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Narkotik və Cinayətkarlıqla Mübarizə

⁷ 65/230 sayılı qətnamə, əlavə.

- İdarəsindən büdcədənkenar resursların mövcud olması şərti ilə üzv Dövlətlərin sorğusu əsasında cinayət mühakimə icraatı sahəsində islahatları, o cümlədən bərpaedici ədalət mühakiməsi, azadlıqdan məhrumetmə cəzasına alternativ tədbirlərin tətbiqi və hüquqi yardımın göstərilməsi üçün integrasiya olunmuş planların işlənilib hazırlanması sahəsində üzv Dövlətlərə məsləhət xidmətləri və texniki yardım göstərməyə davam etməsini *xahiş edir*;
7. Həmçinin, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Narkotik və Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsindən, büdcədənkenar resursların mövcud olması şərti ilə, kitabçalar və təlimat vasitələri kimi müvafiq alətlərin hazırlanması yolu ilə Prinsiplərin və Rəhbər Müddəaların geniş şəkildə yayılmasını təmin etməyi *xahiş edir*;
 8. Üzv Dövlətləri və digər donöruları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qaydalarına və proseduralarına uyğun olaraq yuxarıda qeyd olunan məqsədlər üçün büdcədənkenar vəsaitlər ayırmağa *dəvət edir*;
 9. Baş Katibdən Cinayətkarlığın Qarşısının Alınması və Cinayət Ədalət Mühakiməsinə dair Komissiyanın iyirmi üçüncü iclasında sözügedən qətnamənin həyata keçirilməsinə dair məruzə etməyi *xahiş edir*.

*60-cı plenar iclas,
20 dekabr 2012-ci il*

ƏLAVƏ

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının cinayət mühakiməsi sistemlərində hüquqi yardıma çıxışa dair prinsipləri və təlimatları

A. Giriş

1. Hüquqi yardım qanunun aliliyinə əsaslanan ədalətli, humanist və səmərəli cinayət mühakimə sisteminin vacib elementidir. Hüquqi yardım İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin¹ 11-ci maddəsinin 1-ci bəndində təsbit edildiyi kimi, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ da daxil olmaqla, digər hüquqlardan istifadə üçün əsas, bu cür hüquqların həyata keçirilməsi üçün ilkin şərt və cinayət mühakimə icraatının ədalətliliyinin əsası və ictimai etimadı təmin edən mühüm təminatdır.
2. Bundan əlavə, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın² 14-cü maddəsinin 3-cü (d) bəndində bildirilir ki, digər hüquqlarla yanaşı, hər kəsin "özünün iştirakı ilə mühakimə olunmaq və özünü şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə müdafiə etmək, müdafiəçisi olmadığı halda, bu hüquq barədə xəbərdar edilmək, ədalət mühakiməsinin mənafeyinin tələb etdiyi bütün hallarda onun üçün təyin edilmiş müdafiəçiyə, bu müdafiəçiyə ödəniş üçün kifayət qədər vəsaiti olmadığı halda isə pulsuz müdafiəçiyə malik olmaq hüququ vardır.
3. Cinayət mühakiməsi sistemi çərçivəsində hüquqi yardım sisteminin fəaliyyət göstərməsi həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin sayını, qanunsuz hökmlərin çıxarılmasını, həbs yerlərində həddən artıq sıxlığı, məhkəmələrin üzərinə düşən yükü aşağı salmaqla yanaşı, təkrar cinayətlərin və reviktimizasiya hallarını, şübhəli şəxslərin polis bölmələrində və təcridxanalarda saxlanılma müddətini azalda bilər. Bu, həmçinin cinayət mühakimə icraatında

zərərçəkmişlərin və şahidlərin hüquqlarının qorunmasına və təmin edilməsinə də kömək edə bilər. Hüquqi yardım mövcud qanunvericiliyə dair məlumatlılığı artırmaqla cinayətin qarşısının alınmasına töhfə vermək məqsədilə istifadə oluna bilər.

4. Hüquqi yardım alternativ cəza növləri, ictimai sanksiyalar və tədbirlərin, o cümlədən azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan tədbirlərdən istifadəyə; ictimaiyyətin cinayət ədalət mühakiməsi sisteminin işində daha fəal iştirakı; əsassız həbsdə saxlanılma və azadlıqdan məhrum etmə hallarının azaldılmasına; cinayət ədalət mühakiməsi sahəsində siyasətin rasionallaşdırılmasına; və dövlət ehtiyatlarından səmərəli istifadəyə yardımda mühüm rol oynayır.
5. Təəssüflər olsun ki, bir çox ölkələrdə cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, ittiham olunan şəxslərə, məhbuslara, zərərçəkmişlərə və şahidlərə hüquqi yardım göstərmək üçün hələ də lazımi resurs və imkanlar mövcud deyildir.
6. Beynəlxalq standartlar və ümumqəbul olunmuş səmərəli təctübə əsasında hazırlanmış, cinayət ədalət mühakiməsi sistemində hüquqi yardıma çatımlılığın təmininə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının prinsipləri və rəhbər müddəalarının məqsədi cinayət ədalət mühakiməsi sahəsinin formalaşdırılmasının əsas prinsiplərinə münasibətdə dövlətlərə tövsiyələr verməkdən və İqtisadi və Sosial Şuranın 26 iyul 2007-ci il tarixli 2007/24 sayılı, "Cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsi sistemlərində, xüsusilə Afrikada hüquqi yardıma çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlıq" adlı qətnaməsinə uyğun olaraq hüquqi yardıma çatımlılığın genişləndirmək üçün səmərəli və sabit daxili hüquqi yardım sisteminin yaradılması üçün zəruri olan konkret elementləri müəyyən etməkdən ibarətdir.
7. Afrikada Cinayət Mühakimə Sistemində Hüquqi Yardıma Çıxışa dair Lilonqve Bəyannaməsinə və Bəyannamənin tətbiqinə dair Lilonqve Fəaliyyət Planına uyğun olaraq Prinsiplər və Rəhbər Müddələrdə hüquqi yardımın geniş konsepsiyasından istifadə olunur.
8. Prinsiplər və Rəhbər Müddələrin məqsədləri üçün, "hüquqi yardım" termini tutulan, həbs edilən və ya azadlıqdan məhrum edilən və ya cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, ittiham olunan və ya təqsirləndirilən şəxslərə, habelə cinayət mühakiməsi icraatında zərərçəkmişlərə və şahidlərə göstərilən, ədalət mühakiməsinin mənafeyinin tələb etdiyi hallarda kifayət qədər vəsaiti olmayan şəxslərə pulsuz təmin edilən hüquqi məsləhət, yardım və təmsilçiliyi əhatə edir. Habelə "hüquqi yardım" anlayışına hüquqi maarifləndirmə, hüquqi məlumatlara çıxış və mübahisələrin alternativ həlli mexanizmləri və bərpaedici ədalət mühakiməsi prosesləri vasitəsilə şəxslərə təqdim olunan digər xidmətlər də daxildir.
9. Prinsiplər və Rəhbər Müddələrin məqsədləri üçün, hüquqi yardım göstərən fiziki şəxs "hüquq məsləhətçisi", bu cür yardımı göstərən təşkilatlar isə "hüquqi yardım göstərən təşkilatlar" adlanır. Hüquqi yardımın ilk təminatçıları vəkillərdir, lakin Prinsiplər və Rəhbər Müddəalar həmçinin Dövlətlərə qeyri-hökumət təşkilatları, icma əsaslı təşkilatları, dini və qeyri-dini xeyriyyə təşkilatları, peşə birlikləri və assosiasiyaları və elmi cəmiyyətlər şəklində hüquqi yardım xidmətləri göstərmək üçün geniş maraqlı tərəfləri hüquqi yardım xidmət təminatçıları kimi bu işə cəlb etməyi tövsiyə edir. Xarici vətəndaşlara

hüquqi yardımın göstərilməsi Konsulluq Əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyasının⁸ və digər tətbiq edilən ikitərəfli müqavilələrin tələblərinə uyğun olmalıdır.

10. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətlər hüquqi yardımın göstərilməsi üçün müxtəlif modellərdən istifadə edirlər. Bunlara ictimai müdafiəçilər, müstəqil vəkillər, müqavilə əsasında işləyən vəkillər, pro bono (ödənişsiz) hüquqi xidmətlər göstərənlər, Vəkillər Kollegiyaları birlikləri, vəkil köməkçiləri və başqaları aid ola bilər. Prinsiplər və Rəhbər Müddəalar hüquqi yardımın göstərilməsinin hər hansı bir konkret formasını müəyyənləşdirmir, lakin Dövlətləri tutulan, həbs edilən və ya azadlıqdan məhrum edilən⁹, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən¹⁰, ittiham olunan və ya təqsirləndirilən şəxslərin hüquqi yardım almaq hüququnu təmin etməyə, həmçinin hüquqi yardımın əhatə dairəsinin cinayət mühakimə sistemi ilə təmasda olan digər şəxsləri də əhatə etməklə hüquqi yardımın göstərilməsi mexanizmlərini şaxələndirilməyə təşviq edir.
11. Prinsiplər və Rəhbər Müddəalar Dövlətlərin lazımi hallarda, hüquqi yardımla birbaşa əlaqəli olmasa belə, düzgün işləyən hüquqi yardım sisteminin yaradılmasının və/və ya gücləndirilməsinin düzgün fəaliyyət göstərən cinayət mühakimə sistemi və ədalətə çıxış üzərindəki müsbət təsirini maksimuma çatdıracaq bir sıra tədbirlər həyata keçirməli olduğunu qəbul etməsi prinsipinə əsaslanır.
12. Müəyyən qrupların daha həssas olduqlarını və ya cinayət mühakimə icraatına cəlb olunduqları zaman əlavə müdafiə hüququna malik olduqlarını qəbul edərək, Prinsiplər və Rəhbər Müddəalar həmçinin qadınlar, uşaqlar və xüsusi qayğıya ehtiyacları olan qruplar üçün xüsusi müddəaları özündə cəmləşdirir.
13. Prinsiplər və Rəhbər Müddəalar beynəlxalq hüquqda tanınan hüquqi xidmətlərdən istifadə etmək hüququndan fərqli olaraq, ilk növbədə, hüquqi yardım almaq hüququ ilə əlaqədardır. Bu Prinsiplər və Rəhbər Müddələrdə heç bir müddəa Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiya¹¹, Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiya¹² və Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya¹³ daxil olmaqla qüvvədə olan milli qanunlar, normativ aktlar və beynəlxalq və regional insan hüquqları konvensiyaları və ya ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dair müqavilələrin təqdim etdiyindən az dərəcədə müdafiə təqdim edən kimi təfsir edilə bilməz. Eyni zamanda, bu müddəalar dövlətlərin ratifikasiya etmədikləri və ya qoşulmadıqları beynəlxalq və regional sənədlərə riayət etmək öhdəliyinin mövcudluğu kimi şərh

⁸ Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Müqavilələr Seriyası 596-cı cild, № 8638.

⁹ "Həbs", "tutulmuş şəxs" və "həbs edilmiş şəxs" anlayışları "Hər hansı formada tutulan və ya həbsə alınan bütün şəxslərin müdafiəsi üçün prinsiplər toplusu"nda müəyyən edildiyi kimi başa düşülür (43/173 sayılı qətnamə, əlavə).

¹⁰ Cinayət törətməkdə şübhəli bilinənlərin hüquqi yardım almaq hüququ dindirilmədən əvvəl, onlar istintaq obyektinə olduqlarını bildikdə və zorakılıq və ya hədə-qorxu ilə təhdid edildikləri təqdirdə (məsələn, həbs yerlərində yaranır).

¹¹ Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Müqavilələr Seriyası, 1577-ci cild, № 27531.

¹² Yenə orada, 1249-cu cild, № 20378.

¹³ Yenə orada, 2220-ci cild, № 39481.

olunmamalıdır.

B. Prinsiplər

1-ci Prinsip

Hüquqi yardım almaq hüququ

14. Hüquqi yardımın qanunun aliliyinə əsaslanan cinayət mühakimə sisteminin fəaliyyətinin vacib elementi, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ da daxil olmaqla digər hüquqların həyata keçirilməsi üçün əsas olduğunu və cinayət mühakiməsi prosesində¹⁴ əsas ədalətə və ictimai etimadı təmin edən mühüm təminat olduğunu qəbul edərək, Dövlətlər öz milli hüquq sistemlərində, o cümlədən zəruri hallarda konstitusiyada hüquqi yardım almaq hüququnu mümkün olan ən yüksək səviyyədə, müəyyən edilən qaydada təmin etməlidirlər.

2-ci Prinsip

Dövlətin öhdəlikləri

15. Dövlətlər hüquqi yardımın göstərilməsini öz vəzifəsi və öhdəliyi hesab etməlidirlər. Bu məqsədlə onlar, zəruri hallarda, xüsusi qanunvericilik aktlarının və qaydalarının qəbul edilməsini nəzərdən keçirməli və hər kəs üçün əlçatan, səmərəli, dayanıqlı və etibarlı olan hərtərəfli hüquqi yardım sisteminin mövcud olmasını təmin etməlidirlər. Dövlətlər hüquqi yardım sistemi üçün zəruri kadr və maliyyə ehtiyatlarını ayırmalıdırlar.
16. Dövlət hüquqi yardımdan faydalanan şəxsin müdafiəsinin təşkilinə və ya ona hüquqi yardım göstərən şəxsin müstəqilliyinə mane olmamalıdır.
17. Cinayətkar davranışın və qurban olma hallarının qarşısını almaq məqsədilə Dövlətlər müvafiq vasitələrlə insanların qanunla nəzərdə tutulmuş hüquq və öhdəlikləri haqqında biliklərini artırmalıdırlar.
18. Dövlətlər cəmiyyətlərinin ədalət mühakiməsi sistemi və onun funksiyaları, məhkəmələrə şikayət vermə üsulları və mübahisələrin alternativ həlli mexanizmləri haqqında biliklərini artırmağa səy göstərməlidirlər.
19. Dövlətlər cəmiyyətlərini qanunvericiliklə cinayət hesab edilən əməllər barədə məlumatlandırmaq üçün münasib tədbirlərin görülməsi barədə müvafiq addımlar atmalıdırlar. Cinayətlərin başqa qaydada təfsir və təqib olunduğu digər ölkələrə səyahət edən şəxslər üçün bu cür məlumatların təqdim edilməsi cinayətlərin qarşısının alınması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

3-cü Prinsip

Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən şəxslərə hüquqi yardımın göstərilməsi

20. Dövlətlər azadlıqdan məhrum etmə və ya ölüm cəzası ilə cəzalandırılacaq cinayəti törətməklə əlaqədar tutulan, həbs olunan, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən hər kəsin cinayət mühakiməsi prosesinin bütün mərhələlərində hüquqi yardım almaq hüququnu təmin etməlidirlər.
21. Ədalət mühakiməsinin mənafeyinin tələb etdiyi hallarda işin təxirəsalınmazlığı

¹⁴ "Ədalət mühakiməsi prosesi" konsepti Cinayətin şahidi və qurbanı olan uşaqlarla bağlı məsələlərdə ədalət mühakiməsi haqqında Rəhbər Müddəalarda (İqtisadi və Sosial Şüaranın 2005/20 sayılı qətnaməsi, əlavə) müəyyən edildiyi kimi başa düşülür. Prinsip və Rəhbər müddəaların məqsədləri üçün müvafiq anlayış həmçinin ekstradisiya, məbusların köçürülməsi və qarşılıqlı hüquqi yardım prosedurlarını da əhatə edir.

- və ya mürəkkəbliyi və ya mümkün cəzanın ağırlığı nəzərə alınmaqla, hüquqi yardım şəxsin maddi imkanlarından asılı olmayaraq təmin edilməlidir.
22. Uşaqlar böyükrlə eyni və ya onlardan daha yumşaq şərtlərlə hüquqi yardım almaq hüququna malik olmalıdırlar.
 23. Polis, prokurorluq, məhkəmə orqanlarının əməkdaşları onların qarşısına çıxarılan, lakin vəkil tutmağa imkanı olmayan və/yaxud həssas qruplardan olan şəxslərin hüquqi yardım almaq imkanını təmin etməlidirlər.

4-cü Prinsip

Cinayət nəticəsində zərərçəkmişlərə hüquqi yardımın göstərilməsi

24. Cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarına xələl gətirmədən və ya onları pozmadan, Dövlətlər zəruri hallarda, cinayət nəticəsində zərərçəkmişlərə hüquqi yardımın göstərilməsini təmin etməlidirlər.

5-ci Prinsip

Şahidlərə hüquqi yardımın göstərilməsi

25. Cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarına xələl gətirmədən və ya onları pozmadan, Dövlətlər zəruri hallarda, cinayətin şahidlərinə hüquqi yardımın göstərilməsini təmin etməlidirlər.

6-cı Prinsip

Ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi

26. Dövlətlər yaşından, irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən və ya inancından, siyasi və ya digər əqidəsindən, milli və ya sosial mənşəyindən və ya əmlakından, vətəndaşlığından və ya yaşayış yerindən, doğulduğu yerdən, təhsilindən və ya sosial statusundan və ya digər statusundan asılı olmayaraq bütün şəxslərə hüquqi yardımın göstərilməsini təmin etməlidirlər.

7-ci Prinsip

Hüquqi yardımın operativ və səmərəli şəkildə göstərilməsi

27. Dövlətlər cinayət mühakiməsi prosesinin bütün mərhələlərində operativ şəkildə səmərəli hüquqi yardımın göstərilməsini təmin etməlidirlər.
28. Səmərəli hüquqi yardım, özündə tutulmuş şəxsin hüquq məsləhətçilərinin xidmətinə maneəsiz çatımlılığın təqdim olunması, konfidensial kommunikasiyanın təmini, iş materiallarına çatımlılıqla məhdudlaşmır, həm də müdafiəni hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkanın təmin edilməsini nəzərdə tutur.

8-ci Prinsip

Məlumat almaq hüququ

29. Dövlətlər hər hansı dindirmədən əvvəl və azadlıqdan məhrum etmə zamanı şəxslərin hüquqi yardım almaq və digər prosesual təminatlar hüququ, habelə bu hüquqlardan könüllü şəkildə imtinanın mümkün nəticələri barədə məlumatlandırılmasını təmin etməlidirlər.
30. Dövlətlər cinayət mühakiməsi prosesi zamanı hüquqlar və hüquqi yardım xidmətləri haqqında məlumatların sərbəst şəkildə təmin edilməsini və ictimaiyyət üçün əlçatan olmasını təmin etməlidirlər.

9-cu Prinsip

Hüquqi müdafiə vasitələri və təminatlar

31. Dövlətlər, hüquqi yardıma çatımlılığın pozulduğu, gecikdirildiyi və ya rədd edildiyi hallarda, yaxud şəxslərə hüquqi yardım almaq hüququ barədə yetərinə məlumat verilmədiyini təqdirdə tətbiq olunacaq səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri və təminat mexanizmləri yaratmalıdırlar.

10-cu Prinsip

Hüquqi yardıma çatımlılıq imkanlarında bərabərlik

32. Yaşlılar, azlıqlar, əlilliyi olan şəxslər, psixi xəstəlikləri olan şəxslər, HIV və digər ağır yoluxucu xəstəliklərdən əziyyət çəkən şəxslər, narkotik istifadəçiləri, yerli sakinlər və aborigenlər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, sığınacaq axtaran şəxslər, əcnəbilər, miqrantlar və əməkçi miqrantlar, qaçqınlar və məcburi köçkünlər də daxil olmaqla, lakin bununla məhdudlaşmayaraq, qadınların, uşaqların və xüsusi ehtiyacı olan qrupların hüquqi yardımdan məqsədəuyğun şəkildə istifadələrini təmin etmək üçün xüsusi tədbirlərin görülməsi zəruridir. Bu cür tədbirlər gender və yaş aspektləri daxil olmaqla, həmin qrupların xüsusi ehtiyaclarına uyğun olaraq həyata keçirilməlidir.
33. Dövlətlər, həmçinin kənd yerlərində, ucqar və iqtisadi və sosial cəhətdən əlverişsiz ərazilərdə yaşayan şəxslərə və iqtisadi və sosial baxımdan əlverişsiz qruplara aid olan şəxslərə hüquqi yardım göstərilməsini təmin etməlidirlər.

11-ci Prinsip

Uşağın üstün maraqları naminə hüquqi yardım

34. Uşaqlara¹⁵ hüquqi yardımın göstərilməsi ilə bağlı bütün qərarlarda uşağın mənafeələrini ən əlverişli şəkildə təmin etmək olmalıdır.
35. Uşaqlara göstərilən hüquqi yardım uşağın üstün maraqları nəzərə alınmaqla prioritetləşdirilməli, əlçatan, yaşa uyğun, çoxşaxəli, səmərəli və uşaqların xüsusi hüquqi və sosial ehtiyaclarına cavab verən şəkildə təmini əsas meyar olmalıdır.

12-ci Prinsip

Hüquq məsləhətçilərinin müstəqilliyi və müdafiəsi

36. Dövlətlər hüquq məsləhətçilərinin öz işlərini səmərəli, sərbəst və müstəqil şəkildə yerinə yetirmələrini təmin etməlidirlər. Xüsusilə, Dövlətlər hüquqi yardım göstərənlərin hədə-qorxu, maneə, təqib və ya qanunsuz müdaxilə olmadan bütün peşə fəaliyyətlərini yerinə yetirə bilmələrini, ölkə daxilində və xaricdə sərbəst hərəkət edə, müştəriləri ilə məxfi şəkildə məsləhətləşə və görüşə, cinayət təqibi ilə bağlı və digər müvafiq iş materiallarına sərbəst çatımlılıq imkanına malik ola bilmələrini, tanınan peşə vəzifələrinə, standartlarına və etik qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilən hər hansı hərəkətə görə təqib və təhdid olmamalarını ya inzibati, iqtisadi, yaxud digər sanksiyalara məruz qalmamalarını təmin etməlidirlər.

13-cü Prinsip

¹⁵ "Uşaq" dedikdə, Uşaq hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq, yaşı 18-dən az olan istənilən şəxs nəzərdə tutulur.

Hüquq məsləhətçilərinin peşəkarlığı və məsuliyyəti

37. Dövlətlər bütün hüquq məsləhətçilərinin işlərinin xarakterinə, o cümlədən müvafiq hüquqpozmaların ağırlığına, həmçinin qadınların, uşaqların və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan qrupların hüquq və ehtiyaclarına uyğun təhsil, hazırlıq, bacarıq və təcrübəyə malik olmalarını təmin etmək üçün mexanizmlər tətbiq etməlidirlər.
38. Hüquq məsləhətçilərinə qarşı intizam xarakterli şikayətlər operativ şəkildə araşdırılmalı və peşə etikası kodekslərinə uyğun olaraq qərəzsiz bir orqan tərəfindən baxılmalı, həmçinin məhkəmə nəzarətinə tabe olmalıdır.

14-cü Prinsip

Tərəfdaşlıqlar

39. Dövlətlər vəkil birliklərinin, universitetlərin, vətəndaş cəmiyyətinin və digər qrupların və institutların hüquqi yardımın göstərilməsində verdiyi töhfələri tanımalı və icrasına təşviq etməlidirlər.
40. Zəruri hallarda, hüquqi yardımın əhatə dairəsini genişləndirmək üçün dövlət-özəl və digər tərəfdaşlıq formaları yaradılmalıdır.

C. Rəhbər müddəalar

1-ci Rəhbər müddəa

Hüquqi yardımın təmin edilməsi

41. Dövlətlər hər dəfə bu və ya digər şəxsin hüquqi yardım almaq hüququna malik olub-olmadığını müəyyən etmək üçün maliyyə vəziyyəti testini tətbiq edərkən aşağıdakılardan əmin olmalıdırlar:
 - (a) Maliyyə vəziyyəti testin müəyyən etdiyi həddi aşan, lakin hüquqi yardımın göstərilməsi zəruri olan hallarda və ədalətin təmin olunması baxımından belə yardımı almaq vacib olduqda vəkil tutmaq imkanı olmayan şəxslərin hüquqi yardım almaqdan məhrum edilməməsindən;
 - (b) Maliyyə vəziyyəti testi üçün istifadə olunan meyarlar haqqında məlumatın geniş ictimaiyyətə təqdim olunmasından;
 - (c) Polis bölmələrində, təcridxanalarda və ya məhkəmələrdə təcili hüquqi yardıma ehtiyacı olan şəxslərə, onların onların bu cür yardımı almaq hüququnun olub-olmaması müəyyənləşdirilənədək ilkin hüquqi yardım göstərilməsindən. Uşaqlar bütün hallarda maliyyə vəziyyəti testindən azad edirlər;
 - (d) Maliyyə vəziyyəti testinə əsasən hüquqi yardımın göstərilməsindən imtina edilən şəxslərin həmin qərardan şikayət etmək hüququ olmasından;
 - (e) Məhkəmə hüquqi yardımdan imtinanın səbəblərini nəzərdən keçirdikdən sonra, şəxsin xüsusi hallarını nəzərə alaraq, ədalət mühakiməsinin mənafeyinə tələb etdiyi hallarda, həmin şəxsə onun iştirakı ilə və ya iştirakı olmadan ona hüquqi yardım göstərilməsi barədə qərar qəbul edə bilər;
 - (f) Maliyyə vəziyyəti testi ailənin ümumi gəliri əsasında hesablandığı hallarda, ailə üzvlərinin aralarında münaqişə olduğu təqdirdə və ya ailə gəlirlərinə bərabər olmayan şəkildə çatımlılıq imkanı olduqda,

maliyyə vəziyyəti testinin aparılması məqsədi ilə yalnız hüquqi yardım almaq üçün müraciət edən şəxsin gəliri nəzərə alınır.

2-ci Rəhbər müddə

Hüquqi yardım haqqında məlumat almaq hüququ

42. Şəxslərin hüquqi yardım almaq hüququ haqqında məlumat almaq hüququnu təmin etmək üçün Dövlətlər aşağıdakıları təmin etməlidirlər:
- (a) Hüquqi yardım almaq hüququ və bu cür yardımın nədən ibarət olduğu, o cümlədən hüquqi yardım xidmətlərinin mövcudluğu və bu cür xidmətlərə çıxış yolları barədə məlumatların və digər müvafiq məlumatların yerli hökumət idarələrində, təhsil və dini müəssisələrdə və kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən internet və ya digər müvafiq vasitələrlə ictimaiyyətə və geniş kütləyə təqdim olunmasını;
 - (b) Müvafiq məlumatların təcrid olunmuş və marjinal qruplara təqdim olunmasını; b bunun üçün, xüsusilə də qanuna dəyişiklik edildikdə və ya cəmiyyətə təsir edən spesifik məsələlər yarandıqda radio və televiziya proqramlarından, regional və yerli qəzetlərdən, internet və digər vasitələrdən istifadə edilməsini, hədəfli icma toplantıları təşkil edilməsini
 - (c) Şəxslərin həbsdə olduğu və ya saxlandığı hər hansı yerlərdə polis əməkdaşları, prokurorlar, ədliyyə işçiləri və vəzifəli şəxslər tərəfindən hüquqi təmsilçiliyə malik olmayan şəxslərə hüquqi yardım və digər prosessual təminatlar haqqında məlumat verməsini;
 - (d) Cinayət mühakiməsi prosesində cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya ittiham olunan şəxsin hüquqları və hüquqi yardım xidmətlərinin mövcudluğu haqqında məlumatın polis bölmələrində, istintaq təcridxanalarında, məhkəmələrdə və həbsxanalarda təmin edilməsini. Məsələn, təqsirləndirilən şəxsə təqdim edilən hüquqlar haqqında məktub vasitəsilə və ya hər hansı digər rəsmi formada; bu cür məlumatın təhsili olmayan insanların, azlıqların, əlilliyi olan şəxslərin və uşaqların ehtiyaclarına cavab verəcək şəkildə təqdim edilməsini; və bu cür məlumatların həmin şəxslərin anladığı dildə olmasını; uşaqlara təqdim edilən məlumatın onların yaşına və yetkinlik səviyyəsinə uyğun şəkildə çatdırılmasını;
 - (e) Hüquqi yardım almaq hüququ barədə kifayət qədər məlumatlandırılmayan şəxslər üçün səmərəli müdafiə vasitələrinin təmin edilməsini; bu cür müdafiə vasitələrinə prosessual hərəkətlərin aparılmasına qadağa, həbsdən azad edilmə, sübutların istisna edilməsi, məhkəmə nəzarəti və kompensasiya daxil ola bilər;
 - (f) Şəxsin həqiqətən məlumatlandırıldığını təsdiq edən yoxlama vasitələrinin tətbiq edilməsini.

3-cü Rəhbər müddə

Tutulan, həbs edilən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və ya ittiham olunan şəxslərin digər hüquqları

43. Dövlətlər aşağıdakılar üzrə müvafiq tədbirlər həyata keçirməlidirlər:
- (a) Tutulan, həbs edilən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və ya ittiham olunan hər bir şəxsi susmaq hüququ, məhkəmə prosesinin istənilən mərhələsində, xüsusilə səlahiyyətli orqanlar tərəfindən dindirilmədən

əvvəl vəkillə və ya uyğun olduqda, hüquqi yardım göstərən şəxslə məsləhətləşmək hüququ və dindirilmə və digər prosesual hərəkətlər zamanı müstəqil vəkil və ya hüquq məsləhətçisi tərəfindən hüquqi yardım almaq hüququ barədə dərhal xəbərdar etmək;

(b) Hər hansı məcburedici hallar olmadıqda, hər hansı bir şəxsin vəkilin iştirakından imtina etmək üçün könüllü razılıq vermədiyi halda, öz vəkilinin iştirakı olmadan polis tərəfindən dindirilməsini qadağan etmək və şəxsin razılığının könüllülüüyünün yoxlanılması mexanizmlərini müəyyən etmək. Hüquq məsləhətçisi gələnə qədər dindirilmə başlamamalıdır;

(c) Bütün əcnəbi məhbusları və tutulmuş şəxsləri konsulluq orqanları ilə əlaqə saxlamağı tələb etmək hüquqları barədə gecikdirmədən anladıqları dildə məlumatlandırmaq;

(d) Şəxslərin tutulduqdan dərhal sonra vəkil və ya hüquq məsləhətçisi ilə tam məxfilik şəraitində görüşməsinə təmin etmək və sonrakı görüşlərin məxfiliyinə zəmanət vermək;

(e) Hər hansı səbəbdən saxlanılan şəxsə ailə üzvünü və ya onun seçdiyi hər hansı digər müvafiq şəxsi saxlanması, olduğu yer və olduğu yerin gözlənilməz dəyişməsi barədə dərhal xəbərdar etmək imkanı vermək; səlahiyyətli orqan mütləq zərurət olduqda, qanunla nəzərdə tutulduğu halda və məlumatın ötürülməsi cinayət işinin araşdırılmasına mane ola biləcəyi halda, məlumatın həmin şəxslərə verilməsini gecikdirə bilər;

(f) Zəruri hallarda müstəqil tərcüməçi xidmətlərindən istifadəni və lazım olduqda sənədlərin tərcüməsini təmin etmək;

(g) Zəruri olduqda qəyyum təyin etmək;

(h) Polis məntəqələrində və saxlanma yerlərində hüquq məsləhətçiləri ilə əlaqə üçün şərait yaratmaq;

(i) Tutulan, həbs edilən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və ya ittiham olunan şəxslərə onların hüquqları və belə hüquqlardan imtinanın nəticələri barədə aydın və sadə şəkildə məlumat verilməsini təmin etmək; və müvafiq şəxsin hər iki halı başa düşməsinə təmin etmək üçün səy göstərmək;

(j) Şəxslərin işgəncə və ya pis rəftarla bağlı şikayət vermək üçün mexanizmlər barədə məlumatlandırılmasını təmin etmək;

(k) Şəxsin bu hüquqlarını həyata keçirməsinin onun işinə xələl gətirməməsinə təmin etmək.

4-cü Rəhbər müddəə

Məhkəməyədək mərhələdə hüquqi yardımın göstərilməsi

44. Həbs edilmiş şəxslərin qanuna uyğun olaraq hüquqi yardımdan tez bir zamanda istifadə etmələrini təmin etmək üçün Dövlətlər aşağıdakı tədbirlərin görülməsini təmin etməlidirlər:

(a) Polis və məhkəmə orqanlarının, xüsusilə polis bölmələrində tutulan, həbs edilən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və ya ittiham olunan şəxslərin hüquqi yardım almaq hüququ və ya hüquqi yardıma çatımlılığını özbaşına (əsassız olaraq) məhdudlaşdırılmamasını təmin etmək;

(b) Polis idarələrində və digər saxlanma yerlərində saxlanılan şəxslərə hüquqi yardımın göstərilməsi məqsədilə təyin edilmiş hüquq

- məsləhətçilərinin həmin yerlərə daxil olmasını asanlaşdırmaq;
- (c) Məhkəməyədək mərhələdə və məhkəmə dinləmələrində hüquqi nümayəndə vasitəsilə təmsil olunmanı təmin etmək;
- (d) Şəxslərin qanuni əsaslarla həbsdə saxlanılmasını, işlərinə vaxtında baxılması və saxlanma şəraitinin beynəlxalq, o cümlədən müvafiq hüquqi standartlara cavab verməsini təmin etmək üçün istintaq təcridxanalarında mütəmadi olaraq həbs-qətimkan tədbirinin yükünü yoxlamaq üçün məhkəmə orqanlarına göstəriş verməklə, polis saxlanma məntəqələrində və ya digər təcridxanalarda saxlanma müddətlərinə nəzarət etmək və həmin təcridxanalarda saxlama vaxtına məhdudiyət tətbiq etmək;
- (e) Hər bir şəxsə saxlanma yerinə qəbul edilərkən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquqları, saxlanma yerinin qaydaları və məhkəməyəqədər prosesin ilkin mərhələləri haqqında məlumat vermək. Bu cür məlumatlar təhsili olmayan şəxslərin, azlıqların, əlillərin və uşaqların ehtiyaclarına cavab verəcək şəkildə və hüquqi yardıma ehtiyacı olan şəxsin anladığı dildə təqdim edilməlidir. Uşaqlara verilən məlumat onların yaşına və yetkinlik səviyyəsinə uyğun şəkildə verilməlidir. Məlumat materialı hər bir saxlanma yerində nəzərə çarpan şəkildə yerləşən əyani vəsaitlər vasitəsilə nümayiş etdirilməlidir;
- (f) Tutulan, həbs edilən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və ya ittiham olunan şəxslərə, xüsusən də polis bölmələrində əhatəli hüquqi sistemin təmin edilməsi məqsədilə Vəkillər Kollegiyaları və ya hüquq birliklərinə və digər tərəfdaş qurumlara vəkillərin və vəkil köməkçilərinin reyestrinin yaradılması üçün müraciət etmək;
- (g) Cinayət törətməkdə təqsirləndirilən hər bir şəxsə müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt, imkanlar, həmçinin maddi və texniki dəstək təqdim etmək, şəxsin kifayət qədər vəsaitə malik olmadığı halda, onun müdafiəsini hazırlaya bilməsi və vəkili ilə tam məxfilik şəraitində məsləhətləşə bilməsini təmin etmək.

5-ci Rəhbər müddə

Məhkəmə icraatı zamanı hüquqi yardımın göstərilməsi

45. Məhkəmə tərəfindən azadlıqdan məhrum etmə və ya ölüm cəzası təyin oluna bilən cinayət əməlini törətməkdə ittiham olunan hər bir şəxsin apellyasiya şikayəti və digər əlaqədar proseslər də daxil olmaqla, məhkəmə icraatının bütün mərhələlərində hüquqi yardım almaq imkanına malik olmasını təmin etmək məqsədilə Dövlətlər aşağıda qeyd olunan tədbirləri görməlidirlər:
- (a) Təqsirləndirilən şəxsin ona qarşı irəli sürülən ittihamı və məhkəmənin mümkün nəticələrini başa düşməsinə təmin etmək;
- (b) Cinayət törətməkdə təqsirləndirilən hər bir şəxsə öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt, imkan, həmçinin maddi və texniki dəstək təqdim etmək, şəxsin kifayət qədər vəsaitə malik olmadığı halda, onun müdafiəsini hazırlaya bilməsi və vəkili ilə tam məxfilik şəraitində məsləhətləşə bilməsini təmin etmək;
- (c) Məhkəmə prosesinin istənilən mərhələsində şəxsin müvafiq hallarda özü tərəfindən seçilmiş vəkil və ya ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmadıqda və/yaxud ədalət mühakiməsinin mənafeinin tələb etdiyi hallarda məhkəmə və ya digər hüquqi yardım göstərən orqan tərəfindən ödənişsiz əsaslarla təyin edilmiş səlahiyyətli vəkil tərəfindən təmsil olunmasını təmin

etmək;

(d) Təqsirləndirilən şəxsin vəkilinin məhkəmə prosesinin bütün mühüm mərhələlərində iştirakını təmin etmək. Mühüm mərhələlər dedikdə təqsirləndirilən şəxsin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu təmin etmək üçün vəkilin məsləhətinin zəruri olduğu və ya vəkilin olmaması müdafiənin hazırlanmasına və ya təqdim olunmasına xələl gətirə bilən cinayət prosesinin bütün mərhələləri nəzərdə tutulur;

(e) Tutulan, həbs edilən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və ittiham olunan şəxslərə, xüsusən də polis bölmələrində hərtərəfli hüquq sisteminin təmin edilməsi məqsədilə Vəkillər Kollegiyaları və ya hüquq cəmiyyətlərinə və digər tərəfdaş qurumlara vəkillərin və vəkil köməkçilərinin reyestrinin yaradılması üçün müraciət etmək; bu cür dəstək, məsələn, müəyyən edilmiş günlərdə məhkəmədə iştirakı da əhatə edə bilər;

(f) Daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq, ixtisaslaşmış vəkillərin nəzarəti altında fəaliyyət göstərmək şərti ilə vəkil köməkçilərinə və hüquq fakültələrinin tələbələrinə məhkəmədə təqsirləndirilən şəxslərə müvafiq yardım göstərilməsinə imkan yaratmaq;

(g) Hüquqi təmsilçiliyi olmayan şübhəlilərin və təqsirləndirilən şəxslərin öz hüquqlarını başa düşmələrini təmin etmək. Buraya, xüsusilə, lakin bununla məhdudlaşmayaraq, hakimlərdən və prokurorlardan onlara hüquqlarını aydın və sadə dildə izah etmələrini tələb etmək daxil edilə bilər.

6-cı Rəhbər müddə

Məhkəmədən sonrakı mərhələdə hüquqi yardımın göstərilməsi

46. Dövlətlər azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin və azadlıqdan məhrum edilmiş uşaqların hüquqi yardıma çatımlılıq imkanlarını təmin etməlidirlər. Hüquqi yardımın göstərilməsi mümkün olmadıqda, Dövlətlər belə şəxslərin qanuna uyğun olaraq həbsdə saxlanmasını təmin etməlidirlər.

47. Bu məqsədlə Dövlətlər aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməlidirlər:

(a) Azadlıqdan məhrum etmə yerinə qəbul olunarkən və saxlanılma müddətində, bütün şəxsləri azadlıqdan məhrum etmə yerinin qaydaları və onların qanunla müəyyən edilmiş hüquqları, həmçinin konfidensial hüquqi yardım, hüquqi məsləhət və yardım almaq hüququ da daxil olmaqla, onların işlərinin əlavə araşdırılması imkanları, intizam tədbirləri dövründə hüquqları, şikayət, apellyasiya, vaxtından əvvəl azad edilmə, əfv etmə barədə və ya cəzanın yüngülləşdirilməsi üçün müraciətlərin verilməsi prosedurları barədə məlumatlandırmanı; bu cür məlumatlar təhsili olmayan şəxslərin, azlıqların, əlillərin və uşaqların ehtiyaclarına cavab verəcək şəkildə və hüquqi yardıma ehtiyacı olan şəxsin anladığı dildə təqdim edilməlidir. Uşaqlara verilən məlumat onların yaşına və yetkinlik səviyyəsinə uyğun şəkildə verilməlidir. Məlumat materialı məhkumlar tərəfindən mütəmadi olaraq ziyarət edilən islah müəssisələrinin nəzərə çarpan yerlərində əyani vəsaitlər vasitəsilə nümayiş etdirilməlidir.

(b) Vəkillər Kollegiyalarını və hüquq cəmiyyətlərini və digər hüquqi yardım göstərən təşkilatları vəkillərin və vəkil köməkçilərinin reyestrinin yaradılmasına, həmçinin müvafiq hallarda onları məhkumlara ödənişsiz hüquqi məsləhət və yardım göstərmək məqsədilə həbsxanalara baş çəkməyə təşviq etməni;

(c) Məhbusların onlara qarşı sərt intizam tədbirlərinin tətbiq edildiyi hallar da daxil olmaqla, onlarla müvafiq rəftar və həbs yerlərində saxlanma şəraiti ilə bağlı apellyasiya və müraciətlərin verilməsi ilə, həmçinin, xüsusilə ölüm cəzasına məhkum edilmiş məhkumlar üçün əfv etmə barədə müraciət ilə, habelə şərti azadlığa buraxılması və şərti azadlığa buraxılma dinləmələrində təmsil olunmaqla bağlı hüquqi yardıma çatımlılıq imkanlarını təmin etməni;

(d) Müvafiq dövlətlərin razılığı əsasında əcnəbi məhbusları, mümkün olduqda, cəzalarını vətəndaşı olduqları ölkələrdə çəkmələri üçün öz ölkələrinə ekstradisiya olunmaq imkanları barədə məlumatlandırmanı.

7-ci Rəhbər müddə

Zərərçəkmişlərə hüquqi yardımın göstərilməsi

48. Cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarına xələl gətirmədən və ya onları pozmadan və daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq, Dövlətlər aşağıda qeyd olunanları təmin etmək məqsədilə müvafiq hallarda lazımı tədbirlər görməlidirlər:

(a) Cinayət mühakiməsi prosesi zamanı zərərçəkmişlərə təkrar viktimizasiyanın və ikinci dərəcəli viktimizasiyanın¹⁶ qarşısını alacaq şəkildə müvafiq hüquqi məsləhət, yardım, qayğı, şərait və dəstək göstərilir;

(b) Cinayətin şahidi və qurbanı olan uşaqlarla bağlı məsələlərdə ədalət mühakiməsi haqqında Rəhbər Müddəalara¹⁷ uyğun olaraq, zəruri hallarda uşaqlara hüquqi yardım göstərilir;

(c) Müvafiq daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq, zərərçəkmişlər ayrıca icraatda mülki iddia qaldırma və ya təzminat tələbi irəli sürmə imkanı da daxil olmaqla, cinayət mühakiməsi prosesində iştiraklarının istənilən aspekti ilə bağlı hüquqi məsləhət alırlar;

(d) Zərərçəkmişlər polis və digər ilkin xidmət təminatçıları tərəfindən (məsələn, sağlamlıq, sosial qayğı və uşaqların müdafiəsi təminatçıları) onların məlumat almaq hüququ, hüquqi yardım və müdafiə hüququ və bu cür hüquqlara çatımlılıq imkanları barədə dərhal məlumatlandırılırlar;

(e) Zərərçəkmişlərin fikirləri və narahatlıqları onların şəxsi maraqlarına toxunulduğu və ya ədalət mühakiməsinin maraqlarının tələb etdiyi hallarda cinayət mühakiməsi prosesinin müvafiq mərhələlərində təqdim edilir və nəzərdən keçirilir;

(f) Zərərçəkmişlərə xidmət göstərən qurumlar və qeyri-hökumət təşkilatları zərərçəkmişlərə hüquqi yardım göstərə bilər;

(g) Zərərçəkmişlərin vəziyyətini hərtərəfli başa düşmək və zərərçəkmişin hüquqi, psixoloji, sosial, emosional, fiziki və koqnitiv vəziyyətini və ehtiyaclarını qiymətləndirmək üçün hüquq məsləhətçiləri və digər mütəxəssislər (məsələn, səhiyyə, sosial qayğı və uşaqların müdafiəsi təminatçıları) arasında sıx əməkdaşlığı və müvafiq müraciət sistemlərini təmin etmək üçün mexanizmlər və prosedurlar müəyyən edilir.

¹⁶ Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin (AŞNK) cinayət qurbanlarına yardımla bağlı üzv dövlətlərə verdiyi Rec (2006)8 sayılı Təvsiyəsinin Əlavəsinin 1.2 və 1.3-cü bəndlərində təsbit edilən "təkrar viktimizasiya" və "ikinci viktimizasiya" kimi başa düşülür.

¹⁷ İqtisadi və Sosial Şuranın 2005/20 sayılı qətnaməsi, əlavə.

8-ci Rəhbər müddə

Şahidlərə hüquqi yardımın göstərilməsi

49. Dövlətlər aşağıda qeyd olunanları təmin etmək məqsədilə müvafiq hallarda lazımi tədbirlər görməlidirlər:
- (a) Şahidlər müvafiq orqan tərəfindən onların məlumat almaq, hüquqi yardım və müdafiə hüququ və bu cür hüquqlara çatımlılıq imkanları barədə dərhal məlumatlandırılırlar;
 - (b) Cinayət mühakimə prosesi müddətində cinayətin şahidlərinə müvafiq məsləhətlər, yardımlar, qayğı və dəstək təmin edilir;
 - (c) Cinayətin şahidi olan uşaqlara Cinayətin şahidi və qurbanı olan uşaqlarla bağlı məsələlərdə ədalət mühakiməsi haqqında Rəhbər Müddəalara uyğun olaraq, hüquqi yardım göstərilir;
 - (d) Cinayət mühakimə prosesinin bütün mərhələlərində şahid tərəfindən verilən bütün ifadələr dəqiq şəkildə şərh və tərcümə edilir.
50. Dövlətlər zəruri hallarda cinayət şahidlərini hüquqi yardımla təmin etməlidirlər.
51. Şahidlərə hüquqi yardımın göstərilməsinin məqsədəuyğun ola biləcəyi hallara aşağıdakı hallar daxildir, lakin həmin hallar qeyd olunanlarla məhdudlaşmır:
- (a) Şahid özünü ittiham etmək riski altında olduqda;
 - (b) Şahid statusu ilə əlaqədar onun təhlükəsizliyi və həyatı üçün təhlükə yarandıqda;
 - (c) Şahidin həssas qrupa aid olması ilə əlaqədar olaraq xüsusi qayğıya ehtiyacı olduqda.

9-cu Rəhbər müddə

Qadınların hüquqi yardım almaq hüququnun həyata keçirilməsi

52. Dövlətlər qadınların hüquqi yardım almaq hüququnu təmin etmək üçün aşağıdakılar daxil olmaqla, bütün müvafiq və lazımi tədbirlər görməlidirlər:
- (a) Gender bərabərliyini və ədalət mühakiməsinə bərabər və ədalətli çıxışı təmin etmək üçün hüquqi yardımla bağlı siyasətə, qanunvericiliyə, bütün prosedurlara, proqramlara və təcrübələrə gender aspektlərinin daxil edilməsi üzrə aktiv siyasətin tətbiqi;
 - (b) Mümkün olduqda qadın vəkillərin qadın məhkumları, təqsirləndirilən şəxsləri və zərərçəkmişləri təmsil etmələrini təmin etmək üçün müvafiq addımların atılması;
 - (c) Zorakılığın qurbanı olan qadınlara ədalət mühakiməsinə çıxışı təmin etmək və ikinci dərəcəli viktimizasiyanın qarşısını almaq üçün bütün hüquqi proseslərdə tələb və ya ehtiyac olduqda, hüquqi sənədlərin tərcüməsi daxil olmaqla, hüquqi yardım, məsləhət və məhkəmə dəstəyi xidmətlərinin göstərilməsi.

10-cu Rəhbər müddə

Uşaqlar üçün xüsusi tədbirlər

53. Dövlətlər uşaqların ədalət mühakiməsinə səmərəli çıxışını təşviq etmək və

onların cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsi sisteminə cəlb edilməsi nəticəsində adlarının ləkələnməsi və digər mənfi təsirlərin qarşısını almaq üçün aşağıdakılar da daxil olmaqla, xüsusi tədbirlərin icrasını təmin etməlidir:

- (a) Məhkəmə proseslərində uşaq və onun valideynləri və ya digər iştirakçı tərəflər arasında maraqların toqquşması baş verdikdə və ya baş verə biləcəyi təqdirdə uşağın maraqlarını onun adından təmsil etmək üçün təyin olunmuş vəkilin xidmətlərindən istifadə etmək hüququnun təmin edilməsi;
- (b) Tutulan, həbs edilən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və ya ittiham olunan uşaqların dərhal valideynləri və ya qəyyumları ilə əlaqə saxlamasına şərait yaradılması və uşağın mənafeələrinə uyğun olaraq onun vəkili və ya digər hüquqi yardım göstərən şəxs, valideyn və ya qəyyum olmadıqda dindirilməsinin qadağan edilməsi;
- (c) Uşağın ən yüksək maraqlarına xidmət etdiyi hallar istisna olmaqla, uşağın valideynlərinin və ya qəyyumlarının iştirakı ilə işin araşdırılması hüququnun təmin edilməsi;
- (d) Uşaqların valideynləri və/yaxud qəyyumları və qanuni nümayəndələri ilə sərbəst və tam konfidensial şəraitdə məsləhətləşmələrinin təmin edilməsi;
- (e) Qanunla təmin olunan hüquqlar haqqında məlumatın uşağın yaşına və yetkinlik səviyyəsinə uyğun olaraq, başa düşə biləcəyi dildə və gender və mədəniyyət aspektləri nəzərə alınmaqla təmin edilməsi. Valideynlərə, qəyyumlara və ya himayəçilərə məlumatın verilməsi uşağa məlumat verilməsinin əvəzi kimi deyil, əlavə tədbir kimi həyata keçirilməlidir ;
- (f) Müvafiq hallarda, uşaqların formal cinayət mühakiməsi prosesindən kənarlaşdırılmasının təşviq edilməsi və müvafiq kənarlaşdırmanın tətbiq edildiyi prosesin hər mərhələsində onların hüquqi yardım almaq hüququnun təmin edilməsi;
- (g) Müvafiq hallarda, uşaqlar üçün azadlıqdan məhrumetmə cəzasına alternativ tədbirlərin və sanksiyaların tətbiqinin təşviq edilməsi və azadlıqdan məhrumetmə cəzasının son tədbir kimi qiymətləndirilməsi nəzərə alınmaqla onların ən qısa müddət ərzində hüquqi yardım almaq hüququnun təmin edilməsi;
- (h) Məhkəmə və inzibati proseslərin daxili qanunvericiliyin prosessual normalarına uyğun olaraq birbaşa və ya nümayəndə vasitəsilə və ya müvafiq orqan vasitəsilə uşaqların dinlənilməsinə imkan verən şəraitdə və tərzdə aparılmasının təmin edilməsi üzrə tədbirlərin görülməsi. Uşağın yaşını və yetkinlik səviyyəsini nəzərə alaraq, müvafiq dəyişiklik edilmiş məhkəmə və inzibati prosedurlar və təcrübələr də tələb oluna bilər.

54. Məhkəmə və ya inzibati prosesin və digər prosedurların iştirakçısı olan uşağın şəxsi həyatının və şəxsi məlumatlarının bütün mərhələlərdə toxunulmazlığı qorunmalı və bu cür müdafiə qanunla təmin edilməlidir. Bu maddə ümumiyyətlə, uşağın şəxsiyyətinin açıqlanmasına imkan yaradan və ya bilavasitə hər hansı bir məlumatın və ya şəxsi məlumatın, xüsusən də uşağın şəkilləri, uşağın və ya uşağın ailəsinin ətraflı təsviri, uşağın ailə üzvlərinin adları və ya ünvanları, audio və video yazılarının KİV-də təqdim edilməsi və ya dərc edilməməsini nəzərdə tutur.

11-ci Rəhbər müddə

Ümummilli hüquqi yardım sistemi

55. Ümummilli hüquqi yardım sisteminin fəaliyyət göstərməsini təşviq etmək məqsədilə Dövlətlər, lazım gəldikdə, aşağıdakı tədbirləri görməlidirlər:
- (a) Cinayət mühakiməsi prosesinin bütün mərhələlərində tutulan, həbs edilən və ya azadlıqdan məhrum edilən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən, yaxud cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslər, habelə zərərçəkmişlər üçün səmərəli hüquqi yardımın göstərilməsini təmin etmək və təşviq etmək;
 - (b) Qanunsuz azadlıqdan məhrum edilən və ya tutulan və ya ədalətsiz məhkəmə araşdırması nəticəsində barəsində məhkəmənin yekun qərarı verilmiş şəxslərə təkrar məhkəmə araşdırması, reparasiya, o cümlədən kompensasiya, reabilitasiya və təkrarlanmama təminatları hüquqlarını həyata keçirmək üçün hüquqi yardım göstərmək;
 - (c) Təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarına xələl gətirmədən hüquqi yardım sisteminin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə ədalət mühakiməsi sisteminin qurumları ilə səhiyyə, sosial xidmət və zərərçəkmişlərə dəstək göstərən təşkilatların işçiləri kimi digər mütəxəssislər arasında koordinasiyanı təşviq etmək;
 - (d) Cinayət mühakiməsi prosesinin bütün mərhələlərində hüquqi yardımın göstərilməsini təmin etmək məqsədilə vəkillər kollegiyaları və ya hüquq cəmiyyətləri ilə tərəfdaşlıq qurmaq;
 - (e) Vəkil köməkçilərinə tutulan, barəsində həbs qətimkantədbiri seçilən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya ittiham olunan şəxslərə daxili qanunvericiliklə və ya təcrübə ilə icazə verilən hüquqi yardım formalarını, xüsusilə polis bölmələrində və ya digər saxlanma yerlərində təmin etmək üçün hüquqi yardım göstərmək imkanı vermək;
 - (f) Cinayətkarlığın qarşısının alınması məqsədilə müvafiq hüquqi yardımın göstərilməsini təşviq etmək.
56. Dövlətlər həmçinin aşağıda qeyd olunan tədbirləri görməlidirlər:
- (a) Vəkillər kollegiyalarının və hüquq cəmiyyətlərini öz peşəkar mövqeyinə və etik öhdəliklərinə uyğun olaraq bir sıra xidmətlər, o cümlədən, ödənişsiz (probono) hüquqi yardımın göstərilməsini təklif etməsini təşviq etmək;
 - (b) İqtisadi və sosial cəhətdən əlverişsiz ərazilərdə işləmək üçün vəkillərə müvafiq təşviqedici tədbirlər (məsələn, vergidən azad olmaq, təqaüdlər, səyahət və yaşayış üçün müavinətlər) nəzərdə tutmaq;
 - (c) Ehtiyacı olanlara hüquqi yardımın göstərilməsi məqsədilə vəkilləri ölkə ərazisində təyin olunmuş rayonlara müntəzəm səfərlər təşkil etməyə həvəsləndirmək.
57. Ümummilli hüquqi yardım sxemlərinin layihələndirilməsi zamanı 9 və 10-cu rəhbər müddələrə uyğun olaraq, Dövlətlər qocalar, azlıqlar, əlilliyi olan şəxslər, psixi xəstəlikləri olan şəxslər, İİV və digər ağır yoluxucu xəstəliklərdən əziyyət çəkən şəxslər, narkotik vasitələrin istifadəçiləri, yerli və yerli olmayan sakinlər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, sığınacaq axtaran şəxslər, əcnəbilər qaçqınlar və məcburi köçkünlər daxil olmaqla, lakin bununla məhdudlaşmayaraq spesifik qrupların ehtiyaclarını nəzərə almalıdırlar.

58. Dövlətlər uşaq dostu və uşaqların ehtiyaclarının¹⁸ təmin edilməsinə yönəlmiş və maraqlarını nəzərə alan hüquqi yardım sistemlərinin yaradılması üçün uşaqların inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərini və onun maraqlarının ən əlverişli şəkildə təmin edilməsi ilə məhkəmə prosesində eşidilmək hüququ arasında müvafiq tarazlığın yaradılması zərurətini nəzərə alaraq aşağıdakılar daxil olmaqla, müvafiq tədbirlər görməlidirlər:

- (a) Mümkün olduğu halda uşaqlara xüsusi hüquqi yardımın göstərilməsini dəstəkləyən və uşaq dostu hüquqi yardım mexanizmlərinin yaradılmasının və ümumi və qeyri-ixtisaslaşdırılmış mexanizmlərə inteqrasiyasının dəstəklənməsi;
- (b) Uşağın hüquqlarını və inkişafı ilə əlaqəli xüsusi ehtiyaclarını, o cümlədən, müdafiəsinin hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı hüquqi və digər müvafiq yardım almaq hüququnu, mənafelərinə toxunan bütün məhkəmə proseslərində eşidilmək hüququnu; maraqlarının ən əlverişli şəkildə təmin olunmasını müəyyənləşdirmək üçün standart prosedurları, şəxsi həyatının toxunulmazlığını və şəxsi məlumatlarının qorunmasının təmin edilməsini, cinayət məsuliyyətinin alternativ islah tədbir növləri ilə əvəz edilməsini nəzərdə tutan hüququnu birbaşa nəzərə alan müvafiq qanunvericiliyin, siyasətin və qaydaların qəbul edilməsi;
- (c) Uşaq dostu hüquqi yardım xidməti standartlarının və peşə davranış qaydalarının yaradılması. Uşaqlarla işləyən və onların mənafelərini təmsil edən hüquq məsləhətçiləri müvafiq hallarda uşaqlarla işləmək üçün uyğun olub-olmadıqlarını müəyyən etmək məqsədilə mütəmadi qaydada yoxlanışdan keçməlidirlər;
- (d) Hüquqi yardımın göstərilməsi üzrə standart təlim proqramlarının hazırlanmasının təşviq edilməsi. Uşaqların mənafelərini təmsil edən hüquq məsləhətçiləri uşaq hüquqları və əlaqədar məsələlər üzrə ixtisaslaşmış və bu barədə məlumatlı olmalı, davamlı və əhatəli təlimlərdən keçməli və uşaqlarla onların anlayış səviyyəsində ünsiyyət qura bilməlidirlər. Uşaqlarla işləyən və onların mənafelərini təmsil edən bütün hüquq məsləhətçiləri müxtəlif yaş qruplarından olan uşaqların hüquqları və ehtiyacları ilə və onlar üçün xüsusi olaraq hazırlanmış prosedurlarla bağlı müvafiq fundamental əsaslı və çoxşahəli təlim, qız uşaqlarına və azlıqların və ya yerli xalqların üzvü olan digər azyaşlılara xüsusi diqqət yetirməklə uşaqların inkişafının psixoloji və digər aspektləri üzrə təlim keçməli və qanunvericiliklə problemi olan azyaşlıların müdafiəsini təşviq etmək məqsədilə mümkün tədbirlər görməlidirlər;
- (e) Uşağı hərtərəfli anlamaq, habelə onun hüquqi, psixoloji, sosial, emosional, fiziki və idrak vəziyyəti və ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi üçün hüquq məsləhətçiləri və digər mütəxəssislər arasında sıx əməkdaşlığı və müvafiq müraciət sistemlərini təmin etmək məqsədilə müvafiq mexanizmlər və prosedurlar müəyyən edilməlidir.

59. Hüquqi yardımın göstərilməsi üzrə ümummilliy planların səmərəli icrasını təmin etmək

¹⁸ "Uşağa qarşı xeyirxah münasibətin təmin edilməsinə yönəlmiş hüquqi yardım" uşaqlara cinayət, mülki və inzibati məhkəmə proseslərində əlçatan, yaşa uyğun, çoxşahəli və səmərəli, uşaq və gənclərin üzleşdiyi müxtəlif hüquqi və sosial ehtiyacları cavab verən hüquqi yardımın göstərilməsidir. Uşağa qarşı xeyirxah münasibətin təmin edilməsinə yönəlmiş hüquqi yardım uşaq hüquqlarının təmin edilməsi və uşaq və yeniyetmələrin tərbiyəsi üzrə təlim keçmiş və uşaqlar və onların himayəçiləri ilə səmərəli ünsiyyət qura bilən qeyri-hüquqşünaslar və vəkillər tərəfindən təmin edilir.

məqsədilə Dövlətlər tərəfindən hüquqi yardımın göstərilməsi üzrə xidmətlərin göstərilməsi, idarə edilməsi, koordinasiyası və monitorinqi üçün hüquqi yardımın göstərilməsi üzrə orqanın və ya səlahiyyətli qurumun yaradılması məsələsinə baxılmalıdır. Bu orqan aşağıda qeyd olunanlara uyğun olmalıdır:

- (a) Qanunsuz siyasi və ya məhkəmə müdaxiləsindən azad olmalı, hüquqi yardımla bağlı qərarlar qəbul edərkən hökumətdən asılı olmamalı və inzibati strukturundan asılı olmayaraq, öz funksiyalarını yerinə yetirərkən heç bir səlahiyyətli şəxsin və ya hakimiyyət orqanının göstərişinə, nəzarətinə və ya maliyyə təzyiqinə məruz qalmamalıdır;
- (b) Hüquqi yardım göstərmək üçün lazımi səlahiyyətlərə sahib olmaq, o cümlədən, bununla məhdudlaşmayaraq, işçi heyətin təyin edilməsi; ayrı-ayrı şəxslərə hüquqi yardım göstərilməsi; peşə hazırlığına dair tələblər daxil olmaqla hüquq məsləhətçilərinin meyarlarının müəyyən edilməsi və akkreditasiyası; hüquqi yardım göstərilməsinə nəzarət və onlara dair şikayətlərə baxılması üçün müstəqil orqanların yaradılması; ölkə daxilində hüquqi yardıma ehtiyacın qiymətləndirilməsi; və öz büdcəsini hazırlamaq hüququ olmalıdır;
- (c) Ədliyyə sektorunda və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarında əsas maraqlı tərəflərlə məsləhətləşməklə hüquqi yardımın təkamülünü və davamlılığını müəyyən edən uzunmüddətli strategiya hazırlamalıdır;
- (d) Səlahiyyətli quruma mütəmadi olaraq hesabatlar təqdim olunmalıdır.

12-ci Rəhbər müddə

Ümummilli hüquqi yardım sisteminin maliyyələşdirilməsi

60. Hüquqi yardım xidmətlərinin faydalarına cinayət mühakimə prosesi boyunca maliyyə üstünlüklərinin və xərclərə qənaətin daxil olduğunu qəbul edərək, Dövlətlər müvafiq hallarda öz tələbatlarına uyğun olan hüquqi yardımın göstərilməsi üçün ümummilli hüquqi yardım sisteminin xüsusi və dayanıqlı maliyyələşdirmə mexanizmlərinin yaradılması daxil olaraq adekvat və konkret büdcə vəsaiti ayırmalıdır.

61. Bu məqsədlə Dövlətlər aşağıdakı tədbirləri görə bilərlər:

- (a) Hüquqi yardım proqramlarını, o cümlədən, ictimai müdafiəçi proqramlarını maliyyələşdirmək, hüquq cəmiyyətləri və ya vəkillər kollegiyaları tərəfindən hüquqi yardımın göstərilməsini dəstəkləmək üçün hüquqi yardım fondu yaratmaq; universitetlərdə fəaliyyət göstərən hüquq klinikalarına dəstək göstərmək; və qeyri-hökumət təşkilatlarına və digər təşkilatlara, o cümlədən, vəkil köməkçiləri tərəfindən hüquqi yardımın göstərilməsini təmin edən təşkilatlara ölkə daxilində, xüsusilə kənd yerlərində, iqtisadi və sosial cəhətdən əlverişsiz ərazilərdə hüquqi yardım göstərməkdə dəstək göstərmək;
- (b) Hüquqi yardımın göstərilməsi məqsədilə vəsaitlərin ayrılması üçün aşağıda göstərilən maliyyə mexanizmlərini müəyyən etmək;
 - (i) Cinayət mühakiməsi sahəsində dövlət büdcəsinin müəyyən payının səmərəli hüquqi yardımın göstərilməsi məqsədilə mövcud ehtiyaclara uyğun olaraq hüquqi yardım xidmətlərinə ayrılması;
 - (ii) Cinayət fəaliyyəti nəticəsində müsadirə və ya cərimə yolu ilə əldə edilən vəsaitlərdən zərərçəkmişlərə göstərilən hüquqi yardım xərclərini ödəmək üçün istifadə edilməsi;

- (c) Vəkillər üçün kəndlərdə, iqtisadi və sosial cəhətdən əlverişsiz rayonlarda işləmək üçün həvəsləndirici tədbirlər müəyyən etmək və tətbiq etmək (məsələn, vergilərdən azad edilməsi və ya vergilərin azaldılması, tələbə kreditləri üzrə ödənişlərin azaldılması);
 - (d) Prokurorluq və hüquqi yardım göstərən orqanlar arasında vəsaitlərin ədalətli və mütənasib şəkildə bölüşdürülməsini təmin etmək.
62. Hüquqi yardımın göstərilməsi üçün nəzərdə tutulmuş büdcə tutulan, həbs edilən və ya azadlıqdan məhrum edilən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və ya ittiham olunan şəxslərə, habelə zərərçəkmişlərə göstərməli olan xidmətlərin bütün spektrini əhatə etməlidir. Müdafiə xərclərini, məsələn, müvafiq materialların və sənədlərin nüsxələnməsi, sübutların toplanması, ekspert şahidlərin, məhkəmə ekspertlərinin və sosial işçilərin xidmətlərinin, həmçinin səyahət xərclərinin ödənilməsi üçün kifayət qədər ayrılmış maliyyə vəsaiti olmalıdır. Ödənişlər vaxtında edilməlidir.

13-cü Rəhbər müddə

İnsan resursları

- 63. Dövlətlər, müvafiq hallarda ehtiyaclarına uyğun olan ümummilli hüquqi yardım sisteminin tələblərinə uyğunluğu təmin etmək üçün kifayət qədər və xüsusi kadr təminatına dair tədbirlər görməlidirlər.
- 64. Dövlətlər ümummilli hüquqi yardım sistemi çərçivəsində çalışan mütəxəssislərin göstərdikləri xidmətlərə uyğun ixtisas və peşə hazırlığına malik olmalarını təmin etməlidirlər.
- 65. İxtisaslaşmış vəkillərin kifayət qədər mövcud olmaması hallarında hüquqi yardım xidmətləri qeyri-hüquqşünaslar və ya vəkil köməkçiləri tərəfindən də göstərilə bilər. Dövlətlər eyni zamanda hüquqşünasların sayının artmasını təşviq etməli və hüquq təhsilində maliyyə maneələrini aradan qaldırmalıdırlar.
- 66. Dövlətlər bərabər imkanlar təmin etmək üçün tədbirlər görmək də daxil olmaqla, qadınların, azlıqların və iqtisadi cəhətdən əlverişsiz əhalinin vəkillik peşəsinə geniş çıxışını təşviq etməlidirlər.

14-cü Rəhbər müddə

Vəkil köməkçiləri

- 67. Dövlətlər müvafiq hallarda və daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq vəkil köməkçilərinin və ya analoji xidmət təminatçılarının hüquqi yardım göstərməkdə oynadığı rolu tanımalıdırlar.
- 68. Bu məqsədlə Dövlətlər vətəndaş cəmiyyəti, ədalət mühakiməsi sisteminin qurumları və peşə assosiasiyaları ilə birgə məsləhətləşərək aşağıdakı tədbirləri görməlidirlər:
 - (a) Zəruri olduqda, müvafiq nəzarət və yoxlama səlahiyyətləri daxil olmaqla, standartlaşdırılmış təlim və akkreditasiya proqramları ilə vəkil köməkçiləri tərəfindən göstərilən xidmətlərin ölkə üzrə vahid sistemini hazırlamaq;
 - (b) Vəkil köməkçiləri tərəfindən göstərilən xidmətlər üçün keyfiyyət standartlarının müəyyənləşdirilməsini və vəkil köməkçilərinin müvafiq hazırlıqdan keçmələrini və ixtisaslaşmış vəkillərin nəzarəti altında fəaliyyət göstərmələrini təmin etmək;
 - (c) Vəkil köməkçiləri tərəfindən göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin təmin

- edilməsi məqsədilə nəzarət və qiymətləndirmə mexanizmlərinin mövcudluğunu təmin etmək;
- (d) Vətəndaş cəmiyyəti və ədalət mühakiməsi sisteminin qurumları ilə birgə məsləhətləşərək, cinayət ədalət mühakiməsi sistemində işləyən bütün vəkil köməkçiləri üçün məcburi qüvvəyə malik davranış məcəlləsinin hazırlanmasına kömək etmək;
 - (e) Bu cür müəyyənləşdirmənin məhkəmələrin və ya vəkillər kollegiyalarının səlahiyyətlərinə aid olmadığı hallarda, vəkil köməkçiləri tərəfindən göstərilə bilən hüquqi xidmətlərin növlərini və yalnız vəkillər tərəfindən göstərilməli olan xidmətlərin növlərini dəqiqləşdirmək;
 - (f) Hüquqi yardım göstərmək üçün təyin olunmuş və akkreditə edilmiş vəkil köməkçilərinin polis məntəqələrinə, həbs yerlərinə, saxlama yerlərinə və ya istintaq təcridxanalarına və s. girişlərini təmin etmək;
 - (g) Daxili qanunvericiliyə və qaydalara uyğun olaraq məhkəmələr tərəfindən akkreditə edilmiş və müvafiq təlim keçmiş vəkil köməkçilərinə məhkəmə prosesində iştirak etməyə və vəkillərin olmadığı hallarda təqsirləndirilən şəxslərə məsləhət xidmətləri göstərmələrinə icazə vermək.

15-ci Rəhbər müddə

Hüquq məsləhətçilərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi və onlara nəzarət

69. 12-ci Prinsipə uyğun olaraq, şəffaflığı və hesabatlılığı təmin edən mövcud daxili qanunvericiliyi nəzərə alaraq, Dövlətlər peşə assosiasiyaları ilə əməkdaşlıq edərək, aşağıdakıları etməlidirlər:

- (a) Hüquq məsləhətçilərinin akkreditasiyası üçün meyarların müəyyənləşdirilməsini təmin etmək;
- (b) Hüquq məsləhətçilərinin mövcud peşə davranış qaydalarına tabe olmasını və həmin qaydaların pozulduğu təqdirdə müvafiq sanksiyaların tətbiq olunmasını təmin etmək;
- (c) İcazə verilən hallar istisna olmaqla, hüquq məsləhətçilərinin hüquqi yardımdan faydalanan şəxslərdən hər hansı ödəniş tələb etmək hüququna malik olmamasını təmin edən normaları müəyyən etmək;
- (d) Hüquq məsləhətçilərinin hərəkətləri ilə bağlı intizam şikayətlərinə qərəzsiz orqanlar tərəfindən baxılmasını təmin etmək;
- (e) Hüquq məsləhətçilərinin hərəkətlərinə dair, xüsusilə korrupsiyanın qarşısını almaq məqsədilə müvafiq nəzarət mexanizmləri yaratmaq.

16-cı Rəhbər müddə

Hüquqi yardım göstərən qeyri-hökumət təşkilatları və universitetlərlə əməkdaşlıq

70. Müvafiq hallarda, Dövlətlər hüquqi yardım göstərən qeyri-hökumət təşkilatları, o cümlədən müvafiq sahədə xidmət göstərən qeyri-hökumət təşkilatları və digər təşkilatlarla əməkdaşlıq qurmalıdırlar.

71. Bu məqsədlə Dövlətlər vətəndaş cəmiyyəti, ədalət mühakiməsi sisteminin qurumları və peşə assosiasiyaları ilə birgə məsləhətləşərək aşağıdakı tədbirləri görməlidirlər:

- (a) Öz hüquq sistemlərində qeyri-hökumət subyektlərinin əhalinin ehtiyaclarını ödəmək üçün hüquqi yardımın göstərilməsində rolunun

- tanınması;
- (b) Hüquqi yardımın göstərilməsi üzrə xidmətlərin keyfiyyət standartlarının müəyyən edilməsi və hüquqi yardım göstərən qeyri-hökumət təşkilatları üçün standartlaşdırılmış təlim proqramlarının hazırlanmasında dəstəyin göstərilməsi;
 - (c) Hüquqi yardım xidmətlərinin, xüsusən pulsuz göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini təmin etmək üçün monitoring və qiymətləndirmə mexanizmlərinin yaradılması;
 - (d) Ölkənin bütün bölgələrində və icmalarında, xüsusilə kənd yerlərində, iqtisadi və sosial cəhətdən əlverişsiz ərazilərdə yaşayan şəxslər və azlıq qrupları arasında hüquqi yardımın əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, keyfiyyət və məhsuldarlığın artırılması və əlçatanılığın asanlaşdırılması məqsədilə bütün hüquqi yardım xidmət təminatçıları ilə əməkdaşlıq etmək;
 - (e) Hüquqi yardım xidmət təminatçılarının kompleks yanaşmanın tətbiqi yolu ilə, məsələn, vəkillər və vəkil köməkçiləri tərəfindən idarə olunan hüquqi yardımın göstərilməsi üzrə mərkəzlərinin yaradılmasını təşviq etməklə və hüquq cəmiyyətləri və vəkillər kollegiyaları, universitetlərdə fəaliyyət göstərən hüquq klinikaları, qeyri-hökumət və digər təşkilatlarla hüquqi yardımın göstərilməsi barədə müqavilələr bağlamaqla şaxələndirilməsi.
72. Müvafiq hallarda Dövlətlər aşağıdakı tədbirləri də görməlidirlər:
- (a) Professor-müəllim heyəti və tələbələr arasında, o cümlədən, universitetlərin rəsmi tədris proqramları çərçivəsində hüquqi yardım proqramlarının təbliği və dövlət maraqlarının qorunması məqsədilə universitetlərin hüquq fakültələrində hüquq klinikalarının yaradılmasını təşviq etmək və dəstəkləmək;
 - (b) Hüquq fakültələrində tələbələrini müvafiq nəzarət altında və daxili qanunvericiliyə və ya təcrübəyə uyğun olaraq, tədris proqramları və ya peşə bacarıqlarının inkişafı proqramları çərçivəsində hüquq klinikalarında və ya digər hüquqi yardımın göstərilməsi ilə bağlı cəmiyyəti əsaslı proqramlarda iştirak etməyə təşviq etmək və onlara stimül vermək;
 - (c) Mövcud olmadıqda, tələbələrə ixtisaslaşmış hüquqşünasların və ya müəllimlərin nəzarəti altında məhkəmələrdə təcrübə keçmələrini təmin edəcək tələbə təcrübəsi qaydalarının məhkəmələrdə hüquqi təcrübəni tənzimləyən səlahiyyətli məhkəmələrlə və ya orqanlarla məsləhətləşərək hazırlanması və onlar tərəfindən qəbul edilməsi şərtilə, müvafiq qaydaları yaratmaq;
 - (d) Hüquq fakültələrində tələbələrini hüquqi təcrübə keçmələrini nəzərdə tutan müvafiq hüquq sistemləri çərçivəsində, onların ixtisaslaşmış hüquqşünasların nəzarəti altında məhkəmələrdə təcrübə keçmələrinə imkan verən qaydalar hazırlamaq.

17-ci Rəhbər müddə

Tədqiqat və məlumat

73. Dövlətlər hüquqi yardımın izlənilməsi, monitoringi və qiymətləndirilməsi mexanizmlərinin yaradılmasını təmin etməli və daim hüquqi yardımın göstərilməsinin yaxşılaşdırılmasına səy göstərməlidirlər.
74. Bu məqsədlə Dövlətlər aşağıdakı tədbirləri görə bilərlər:
- (a) Hüquqi yardım alanların cinsinə, yaşına, sosial-iqtisadi vəziyyətinə və

- coğrafi bölgüsünə görə mütəmadi araşdırmalar aparmaq, məlumat toplamaq və bu tədqiqatların nəticələrini dərc etmək;
- (b) Hüquqi yardımın göstərilməsi sahəsində qabaqcıl təcrübə mübadiləsi aparmaq;
 - (c) İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara uyğun olaraq effektiv və səmərəli hüquqi yardımın göstərilməsinə nəzarət etmək;
 - (d) Hüquqi yardım göstərən şəxslər üçün mədəniyyətlərarası amilləri, mədəni, gender və yaş aspektlərini nəzərə alan təlimləri keçirmək;
 - (e) Hüquqi yardımın göstərilməsini yaxşılaşdırmaq üçün yerli problemləri müəyyənləşdirmək və həll yollarını uyğunlaşdırmaq məqsədilə ədalət mühakiməsi sisteminin bütün qurumları arasında, xüsusən də yerli səviyyədə əlaqəni, koordinasiyanı və əməkdaşlığı inkişaf etdirmək.

18-ci Rəhbər müddə

Texniki yardım

75. Sorğu edən Dövlətlər tərəfindən müəyyən edilmiş ehtiyaclara və prioritetlərə əsaslanan texniki yardım lazımı hallarda hüquqi yardım sistemlərini və cinayət ədalət mühakiməsi islahatlarını inkişaf etdirmək və həyata keçirmək üçün daxili potensialın və qurumların yaradılması və gücləndirilməsi məqsədilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, ikitərəfli fəaliyyət göstərən donorlar və səlahiyyətli qeyri-hökumət təşkilatları kimi müvafiq hökumətlərarası təşkilatlar, həmçinin ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində Dövlətlər tərəfindən təmin edilməlidir.